

1941 m. Birželio sukilimas Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiuje

Straipsnio tyrimo objektas – 1941 m. Birželio sukilimas Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiuje. Tikslas – išnagrinėti sukilimo valsčiuje eigą ir specifiką.

ĮVADAS

Ankštą 1941 m. birželio 22 d. rytą prasidėjęs Vokietijos–Sovietų Sąjungos karas Lietuvoje tapo signalu sukilti antisovietiniam pogrindžiui. Pagrindiniai sukilimo židiniai susiformavo didžiuosiuose šalies miestuose, bet nuošalyje neliko ir provincija. Vienu iš aktyviausių sukilimo regionų periferijoje tapo Panevėžio apskritis. Joje sukilėliai veikė gan aktyviai. Sukilimo metu apskrityje žuvo ne mažiau kaip 39 sukilėliai. Daugiau aukų pareikalavo tik sukilimas Kaune¹. Prieš prasidedant karui, Panevėžio apskrityje buvo 16 valsčių. Ne visuose juose sukilėliai veikė vienodai aktyviai. Vienuose iš jų pirmoji karo savaitė prabėgo gana ramiai, kituose, priešingai, aktyvūs sukilimo veiksmai prasidėjo jau pirmosiomis dienomis. Iš pastarųjų išsiskiria Pušaloto valsčius ir jame esantis Pušaloto miestelis. Sukilimo pradžioje valsčius atsidūrė strategiškai svarbioje geografinėje padėtyje: nutolęs 24 km į šiaurę nuo apskrities centro Panevėžio, jis tapo vienu iš svarbiausių punktų (per Pušalotą ėjo siaurojo geležinkelio atkarpa), per kurį, prasidėjęs Vokietijos–SSRS karui, sovietinė

kariuomenė ir aktyvistai bandė trauktis į Sovietų Sąjungos gilumą. Iš dalies tai ir lėmė tokį aktyvų sukilimo pobūdį jame.

Nors darbų sukilimo tema paskelbta nemažai, ypač pastaruosiu metu, bet juose 1941 m. birželio įvykiams Pušaloto valsčiuje skirta labai nedaug dėmesio. Iki šiol sukilimas Pušalote aptartas tik sukilimo visoje Lietuvoje kontekste ir atskirai plačiau nenagrinėtas. Sovietmečiu tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje pasirodžiusioje istoriografijoje apie 1941 m. Birželio sukilimą dėmesio Pušaloto valsčiui iš esmės neskirta. Galima paminėti tik 1965 m. paskelbtą dviejų tomų rinkinį apie žudynes Lietuvoje vokiečių okupacijos metais². Tiesa, informacijos apie sukilimą jame labai nedaug. Daugiau duomenų apie tai galima rasti istorikų publikacijose, išleistose Lietuvai atkūrus nepriklausomybę: Valentino Brandišausko darbe „Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą“³ ir jo sudarytame dokumentų rinkinyje „1941 m. Birželio sukilimas“⁴; Sigito Jegelevičiaus straipsnyje apie Šaulių sąjungos narių veiklą Lietuvoje⁵, taip pat 2011 m. minint 70-ąsias sukilimo metines išleistoje monografijoje⁶. Kadangi šios publikacijos orientuojasi į sukilimą visoje Lietuvoje, Pušaloto valsčiui jose skirta palyginti nedaug dėmesio, sukilimas čia aprašytas bendrais bruožais.

Rašydamas šį straipsnį, autorius susipažino su daugeliu archyvinių šaltinių, teikiančių vertingos informacijos apie 1941 m. Birželio

sukilimą. Chronologiškai artimiausi sukilimui šaltiniai yra įvairūs vokiečių okupacinės valdžios įkurtos Lietuvos generalinės srities dokumentai, esantys Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA). Panevėžio apskrities dokumentai saugomi fonde R-729. Jame esantys įvairūs dokumentai nušviečia įvykius apskrityje visą vokiečių okupacijos laikotarpį. Fragmentinės informacijos apie Pušaloto valsčių 1940–1941 m. galima rasti vokiečių okupacijos metais vykdytų Pušaloto valsčiaus sovietinių aktyvistų apklausų protokoluose (f. R-650). Šiek tiek duomenų apie sukilimą Pušalote esama ir periodinėje spaudoje. 1941 m. rugpjūčio mėn. Panevėžio apskrities periodinėje spaudoje pasirodė du nedideli straipsniai su Pušaloto sukilėlių atsiminimais⁷. Vieno iš jų originalas saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje. Tai chronologiškai artimiausi sukilimui šaltiniai. Juose jaučiama tam tikra provokiška gaida – veikiausiai todėl, kad jie išspausdinti jau vokiečių okupacijos metu.

Atskirai reikėtų paminėti pagrindinį archyvinį šaltinį – Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomas sovietmečiu represinių struktūrų teistų Pušaloto sukilėlių baudžiamąsias bylas. Autoriui pavyko rasti 23 tokias bylas, jose buvo kaltinami 52 buvę sukilėliai. Šiose bylose gausu buvusių sukilėlių ir vietos gyventojų (tarp jų ir sovietinių aktyvistų) apklausų protokolų, įvairių archyvinių pažymų. Susipažinus su šiais dokumentais kyla pagrįstas klausimas, kiek jie patikimi. Sukilėliams iškeltos bylos apima 1944–1950 m. laikotarpį. To meto bylos buvo netolygios apimties, ilgainiui jos tapo išsamesnės, jose galima rasti daugiau apklausos protokolų ir pažymų. Kai kurių sukilėlių apklausos protokolų specifika leidžia įtarti, kad jiems galėjo būti taikomos fizinio poveikio priemonės (kai kuriais atvejais įtariamas sukilėlis vienos apklausos metu

neigė dalyvavęs sukilime, o po kelių dienų jau tvirtino priešingai). Kita vertus, kai kurie sukilėliai, vengdami gresiančios bausmės, galėjo sąmoningai painioti arba iškraipyti faktus. Gan panaši paini padėtis ir kalbant apie liudytojų (dažnu atveju – sovietinių aktyvistų) parodymus. Daugelyje bylų kartojasi tų pačių liudytojų, vien tik sovietinių aktyvistų, parodymai. Daugumos jų požiūris į sukilėlius nepalankus, todėl tikėtina, kad taip galėjo būti suvedamos asmeninės sąskaitos (tarp liudytojų buvo ir tokių, kuriuos teisiškai sukilėliai sulaukė per sukilimą arba vokiečių okupacijos metais), be to, parodymų turinį galėjo lemti ir ideologinės priežastys. Dažnai kaip liudytojai apklausti asmenys, kurie sukilimo metu dar buvo paaugliai. Apklausų protokolus užrašydavo sovietinių represinių struktūrų tardytojai, kurie daugelį sukilėlių veiksmų interpretavo remdamiesi sovietine ideologija. Suimtieji privalėjo pasirašyti kiekvieną apklausos protokolo puslapį, bet kadangi dalis jų buvo neraštingi arba nemokėjo rusų kalbos (ja užrašyti dauguma protokolų), todėl galėjo ir nesuprasti jiems pateikiamo teksto.

Vis dėlto šios aplinkybės neleidžia teigti, kad visi parodymai klaidingi arba kad jų informacija niekinė. Susipažindamas su šiais šaltiniais autorius siekė atsiriboti nuo išankstinių vertinimų. Norint patikrinti faktų tikrumą buvo stengiamasi juos gretinti su kitų šaltinių informacija. Tam labai pagelbėjo faktas, kad nors informacija apie sukilimą Pušalote negausi, bet jos randama įvairiuose šaltiniuose. Kai kuriuos sukilėlių ar liudytojų parodymuose rastus faktus pavyko sutikrinti su LCVA esančia vokiečių okupacijos meto dokumentacija arba su pačių sukilėlių prisiminimais, užrašytais netrukus po 1941 m. birželio įvykių. Nustatyti faktų neatitikimai nurodomi straipsnyje.

Vis dėlto pagrindinė informacijos bazė rašant šį straipsnį – sukilėlių baudžiamosios

bylos. Siekiant kuo didesnio patikimumo jose esantys faktai buvo sutikrinti su kitų bylų informacija. Čia reikėtų išskirti svarbų sovietinės teisinės sistemos bruožą: iš esmės jau pačioje pradžioje suimtajam būdavo pateikiami įtarimai. Kaip tik jie (dažniausiai konkretūs dalyvavimo ginkluotuose veiksmuose prieš Raudonąją armiją ar sovietinius aktyvistus faktai) ir tapdavo bylos ašimi. Tardytojai tiek sukilėlių, tiek liudytojų dažniausiai klausdavo kaip tik apie šiuos įvykius, bet ne mažiau svarbu ir tai, kad šalia to daugumoje bylų randama ir šalutinės, tiesiogiai nesusijusios su suimtuoju ir jo veikla informacijos apie sukilimą. Sukilėliams pateikiami įtarimai buvo gan įvairūs ir atskirose bylose dažnai skyrėsi. Todėl tai, kas vienu atveju buvo bylos ašis, kitoje byloje tebuvo šalutinė informacija. Galima pagrįstai manyti, kad paaiškėję šalutiniai faktai yra patikimesni, nes tardytojams nebuvo tikslo daryti dėl jų kokios nors įtakos (klaidingai užrašyti, bandyti išgauti norimą informaciją sukilėliams grasinant ar taikant fizinio poveikio priemones, pasitelkti galbūt klaidingus sovietinių aktyvistų parodymus), o patiems sukilėliams – tikslingai klaidinti, nes, kaip minėta, jie buvo nesusiję su teisiamaisiais. Remiantis šia metodologija pavyko nustatyti atvejų, kai ašinė vienos bylos informacija atitinka (arba beveik atitinka) šalutinę kitos bylos informaciją. O tai savo ruožtu leidžia manyti, kad tokie faktai daugiau mažiau atitinka tikrovę. Taip pat nustatyta atvejų, kai panašūs faktai neatitinka, kai kuriais atvejais – netgi labai. Tokie neatitikimai pabrėžiami straipsnyje. Vis dėlto, net ir laikantis aptartos metodikos, negalima teigti, kad straipsnio turinys visiškai atitinka tikruosius 1941 m. Birželio sukilimo Pušalote įvykius.

Straipsnyje išskirti šie uždaviniai: 1) nustatyti, ar sukilimui Pušalote buvo ruošiamasi iš anksto, ar jis įvyko spontaniškai ir kokie motyvai paskatino vietos gyventojus sukilti;

2) išanalizuoti, kaip Pušaloto valsčiuje formavosi sukilėlių būrys arba būriai ir kiek asmenų dalyvavo sukilime; 3) atskleisti sukilimo eigą, išskirti svarbiausius jo ypatumus; 4) nustatyti, kokių nuostolių patyrė sukilėliai ir sovietai, kiek buvo suimta civilių gyventojų, kiek iš jų buvo sovietinių aktyvistų; 5) patvirtinti arba paneigti faktą, kad žydai Pušalote pradėti persekioti sukilimo metu.

PUŠALOTO VALSČIUS SUKILIMO IŠVAKARĖSE

Sovietinė okupacija 1940 m. birželio 15 d. didžiaiai lietuvių tautos daliai buvo netikėtas ir skaudus smūgis. Visuomenė buvo šokiruota, daugelis gyventojų nesuprato, kodėl valstybė buvo okupuota nespriešinant. Tuo metu šalyje veikė stiprios „Jaunosios Lietuvos“, Lietuvos katalikų moksleivių ir Šaulių sąjungos. Vien pastarojoje buvo apie 60 tūkst. narių⁸. Lietuva turėjo ir tam metui gan modernią kariuomenę, kurią sudarė 28 tūkst. karių⁹ (palyginimui: dabartinėje Lietuvos kariuomenėje yra apie 15 tūkst. karių¹⁰).

Nors 1940 m. birželio 15 d., jau faktiškai vykstant okupacijai, per radiją buvo raginama laikytis rimties, išgirdę apie Raudonosios armijos įvedimą į Lietuvą, patriotiškai nusiteikę gyventojai įvairiose šalies vietose savanoriškai būrėsi bendruosiuose mobilizacijos planuose numatytose rinkimosi vietose. Vis dėlto ginkluotų susidūrimų su sovietine kariuomene neįvyko, nes per radiją nebuvo duota įsakymo¹¹. Todėl sovietinės kariuomenės įžengimas į šalį visiškai nespriešinant buvo dar skaudesnis. Šalis nesulaukė ir jokios pagalbos iš išorės. Tuo metu pasauliui (pirmiausia Vakarų Europai) mažai rūpėjo, kas vyksta Rytų Europoje: Lietuvos okupacija iš esmės sutapo su Vokietijos kariuomenės įžengimu į Paryžių birželio 14 d.¹², todėl mūsų valstybė buvo palikta vienui viena.

Šalyje vyravo suirutė. Jau 1940 m. liepos 7 d. buvo pradėtas įgyvendinti planas, pagal kurį turėjo būti sunaikinti visų tarpukario Lietuvos partijų ir kultūrinių organizacijų vadovai – kultūrinėje, visuomeninėje ir politinėje srityse labiausiai pasireiškę asmenys¹³. Dauguma vyraujančių politinių partijų (Tautininkų ir Krikščionių demokratų) vadovų buvo suimti liepos 11 d. naktį¹⁴. Toks pat likimas ištiko nemažai Lietuvos kariuomenės karininkų – juos suiminėti pradėta jau birželio mėn.¹⁵ 1940 m. liepos 13 d. sovietų valdžia uždraudė Šaulių sąjungą¹⁶. Šauliai buvo paskelbti „prieštarybiniais elementais“¹⁷. Tačiau daugelis šaulių būrių neiširo: tam neleido nutikti porą dešimtmečių puoselėti bendri ryšiai, be to, Šaulių sąjungos nariai nemanė, kad sovietų valdžios įsakymas uždaryti šią organizaciją yra legalus.

Šalyje tvyrant suirutei, užsienyje buvę lietuvių diplomatai ir pasiuntiniai veikė nuo pat okupacijos pradžios. Jų iniciatyva jau 1940 m. rudenį susikūrė antisovietinis lietuvių judėjimas. Berlyne pradėjo veikti Lietuvių aktyvistų frontas (toliau – LAF), vadovaujamas buvusio Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje Kazio Škirpos. Tuo tarpu 1940 m. spalio 9 d. Kaune įvyko rezistencijos branduolio, ilgainiui suvienijusio visas antisovietines organizacijas, pasitarimas. Iš esmės tai buvo Vokietijoje įkurto LAF'o padalinys. Jis turėjo savo skyrių visoje Lietuvoje.

Ne visai aišku, kada antisovietinis sąjūdis susibūrė Panevėžio apskrityje. Archyvinė medžiaga apie tai užsimena tik fragmentiškai. Kaip rodo pokario KGB dokumentai, tai galėjo nutikti 1941 m. sausio mėn. – tuo metu apskrityje jau veikė pagrindinės „Partizanų lygos“, „Žalgiriečių“, taip pat studentų ir moksleivių ateitininkų organizacijos¹⁸. Tikėtina, kad pasipriešinimo centrai tikrai buvo įsikūrę pačiame Panevėžyje, Smilgių, Pušaloto ir Šeduvos valsčiuose. Tačiau pavieniai negausūs rezistencijos centrai galėjo

susikurti jau 1940 m. pabaigoje (galbūt tada jau veikė ir Pilypo Naručio įkurtas LAF'o Panevėžio skyrius¹⁹). Tikėtina, kad 1941 m. pradžioje visas šalies rezistencinis sąjūdis įsitraukė į LAF'ą.

Tikriausiai panašiu metu ir Pušalote kūrėsi antisovietinis judėjimas. Tiesa, neaišku, kiek jis buvo organizuotas. 1940 m. lapkričio mėn., rengiantis rinkimams į Aukščiausiąją Tarybą, Kupstų kaime buvo iškabinta agitacinių plakatų, kuriuos vietos gyventojas Juozas Stasiūnas netrukus nuplėšė²⁰. Tuo tarpu per pačius rinkimus, 1941 m. sausio 12 d., Pušaloto valsčiuje, Skaigirio rinkimų apylinkėje, naktį buvo sunaikinti partijos ir vyriausybės narių portretai, išmušti rinkimų patalpos langai²¹. Minint Vasario 16-ąją, Pušalote buvo iškelta tautinė vėliava, kurią netrukus nuplėšė vietos komunistas²². Balandžio mėn. pagrindininkų veikla sustiprėjo. Tikėtina, kad vadovaujamo vaidmens ėmėsi buvę šauliai ir ateitininkai, nes sovietų represijos juos palietė kiek mažiau. Iš archyvinių šaltinių žinoma, kad Pušaloto valsčiaus pasipriešinimo dalyviai palaikė glaudžius ryšius su Smilgių valsčiumi. Gretimame Šeduvos valsčiuje pagrindininkams pavyko užverbuoti vietos milicininką. Į organizaciją buvo verbuojama labai atsargiai – tik per labai patikimus asmenis. Artėjant vasarai, antisovietinis sąjūdis vis labiau aktyvėjo. Dar iki prasidedant karui Pušaloto mieste lyje, patikimų vietos gyventojų namuose, įvyko keli antisovietiniai susirinkimai²³. 1941 m. gegužės–birželio mėn. valsčiuje buvo platinami antisovietiniai atsišaukimai, skelbiantys apie artėjantį karą ir raginantys visus būti pasirėngusius. Įdomu, kad atsišaukimai buvo platinami perrašyti ranka²⁴. Galbūt taip buvo stengiamasi apsisaugoti nuo atskleidimo, o gal pagrindžiui trūko techninių priemonių platinti proklamacijas masiškai. Svarbiausias pagrindžio uždavinys buvo kaupti ginklus ir ruošti sukilti,

vos tik prasidės karas. Būsiami sukilėliai kaupė ginklus nuo pat sovietinės okupacijos pradžios. Okupavusi Lietuvą, sovietų valdžia išleido potvarkių, raginančių gyventojus, pirmiausia šaulius, grąžinti ginklus. Dalis pušalotiečių ketino taip pasielgti, bet vieno iš būsimų sukilimo vadų Vinco Simonaičio buvo paraginti to nedaryti – esą ginklų dar prireiks ateityje²⁵.

Antisovietiniam sąjūdžiui nuolat aktyvėjant, tarp jo dalyvių pasklido iš Berlyno atėjusi žinia, kad karas prasidės pirmąjį gegužės dešimtadienį²⁶. Deja, ši informacija pasirodė klaidinga (karo pradžia buvo atidėta dėl vokiečių puolimo Jugoslavijoje²⁷), todėl pogrindininkams beliko laukti tolesnių įvykių. Laukimo įtampa pasiekė viršūnę 1941 m. birželio 13 d., kai valsčiuje pasklido gandas, kad lietuvius rengiamasi vežti į Rusijos gilumą, o pirmiausia esą bus vežami įvairių sąjungų nariai. Tai paskatino daugelį šaulių pradėti slapytis. Dalis būsimų Pušaloto sukilėlių – Pušaloto vls. policijos viršininko pareigas tarpukariu ėjęs Steponas Alksnis, Kazys Šidagis, Bronius Juzėnas – pasislėpė Girpetrių kaimo gyventojų Jono Šidagio sodyboje. Vyras buvo ginkluoti pistoletais, turėjo granatų²⁸. Stumbriškių kaime pas J. Jasiūną slapstėsi būsimas sukilėlis A. Špokauskas²⁹. Panaši padėtis tikriausiai buvo ir daugelyje kitų valsčiaus kaimų.

Vietos gyventojai baiminosi ne veltui. Iš tiesų birželio 14 d., antrą trečią valandą ryto, visoje Lietuvoje prasidėjo masiniai gyventojų trėmimai³⁰. Ne išimtis buvo ir Pušaloto valsčius. Tą dieną didelis kareivių būrys apsupo Jakūbonių kaimo mokyklos pastatą ir jame gyvenusiai mokytojo Aleksandro Šukio šeimai pranešė, kad ji ištremiama į Sovietų Sąjungos gilumą. Suimta buvo Marija Šukienė ir du jos vaikai – Algirdas ir Danutė³¹; nesuimtas liko tik šeimos galva A. Šukys (vienas iš būsimų sukilimo valsčiuje vadovų), tuo metu jau slapstęsis pogrindyje. Šeima

drauge su Mikaliūnais (išvežta tik žmona su sūnumi, o vyras, nepriklausomoje Lietuvoje buvęs valsčiaus viršaitis, slapstėsi), Pušaloto mokytojais Janušauskais (ištremti šeimos galva Pranas, žmona Filomena, vaikai Apolinaras ir Danutė³²) ir Ona Alksniene³³ bei kitais išvežta į Panevėžį ir ten, buvusio cukraus fabriko teritorijoje, suformuotais tremtinių ešelonais išsiųsta į Rusijos platus. Trėmimų liudininkai prisimena, kad sovietų kariai su jais elgėsi padoriai, bet kartu pažymi, kad, suimant Šukių šeimą, be Raudonosios armijos karių, dalyvavo ir civilių, kurie kalbėję vien rusiškai, bei keletas vietos gyventojų. Atrodo, tarp pastarųjų buvo Pušaloto valsčiaus paštininkas, krautuvės savininkas³⁴. Neaišku, koks buvo šių asmenų indėlis į trėmimų organizavimą ir vykdymą. Vos tik prasidėjus sukilimui, sukilėliai miestelio priegose sulaikė ir nuginklavo paštininką³⁵. Galbūt jis buvo sovietinis aktyvistas. Jo likimas straipsnio autoriui nežinomas. Iš archyvinių dokumentų žinoma, kad vietos sovietiniai aktyvistai apie trėmimus galėjo žinoti jau kovo mėn.³⁶ Tremiama buvo ir gretimuose valsčiuose, ten vietos gyventojai taip pat slapstėsi³⁷. Praslinkus trėmimų bangai, dalis besislapstančių asmenų grįžo namo, kiti ir toliau slapstėsi. Netrukus pogrindį pasiekė žinia iš pasipriešinimo centro Berlyne, kad karas kils tarp birželio 18 ir 26 d.³⁸ Šį kartą naujiena pasitvirtino.

SUKILIMAS

Vokietijos–SSRS karo ženklus pušalotiečiai pamatė jau pačią pirmą jo dieną. Apie 4 val. ryto Panevėžio pusėje pasigirdo sprogimai, virš neseniai pradėto statyti Pajuostės aerodromo buvo matyti dūmai. Dalis gyventojų svarstė, kad prasidėjo karas, kiti manė, kad vyksta didelės karinės pratybos³⁹. Iš miesto

besitraukiantys gyventojai papasakojo, kad miestą subombardavo vokiečių aviacija. Dalis gyventojų, bijodami blogiausio, ėmė kastis bunkerius⁴⁰. Vis dėlto pirmoji karo diena valsčiuje praėjo gana ramiai. Tikriausiai dėl to, kad vietovė buvo palyginti toli nuo sienos ir frontas jos dar nebuvo pasiekęs, vietos gyventojai dar abejojo, ar tikrai prasidėjo karas, o būsimi sukilėliai galbūt laukė oficialių žinių per radiją. Tačiau antrąją karo dieną sukilėliai ėmė veikti. Apie 8 val. ryto pirmieji sukilimo dalyviai susibūrė pas pušalotietį Juozą Zakaruską. Tai vietos gyventojai B. Juzėnas, Stasys Kunkulis, V. Simonaitis, Justinas Vasiliauskas, broliai Jonas ir Juozas Zakaruskai, netrukus prie jų prisidėjo broliai Mykolas ir Antanas Alebos bei Jurgis Kuprys⁴¹. Šie 9 vyrai buvo netrukus labai išaugšiančio sukilėlių būrio užuomazga. Pušalotiečiams, kaip ir daugeliui šalyje, signalu sukilti tapo 1941 m. birželio 23 d. 9 val. 28 min. per Kauno radiją paskelbtas LAF'o Vyriausiojo štabo įgaliotinio Leono Prapuolenio pranešimas apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, Laikinosios vyriausybės sukūrimą ir sugrotas Lietuvos himnas⁴². Pranešimas buvo išgirstas ne tik miestelyje, bet ir visame valsčiuje; kaimų gyventojai rinkosi pas kaimynus, turinčius radijo imtuvą, ir klausėsi naujienų⁴³. Apie 10 val., iš karto po radijo pranešimo, būrys sukilėlių susirinko Pušaloto kalvėje. Čia buvo nuspręsta nieko nelaukiant sulaikyti vietos sovietinius aktyvistus ir besitraukiančius Raudonosios armijos karius. Siekiant sutrukdyti sovietinės kariuomenės atsitraukimą ketinta sugriauti medinį tiltą per Lėvens upę, užversti medžiais kelius⁴⁴. Netrukus Pušalote iškeltos tautinės vėliavos, užimtas paštas, valsčiaus valdybos pastatas ir geležinkelio stotis, nuplėšti sovietinių vadovų portretai⁴⁵. Greitai visame valsčiuje atsirado ir daugiau sukilimo židinių. Vaitkūnų kaime broliai Kazys ir Juozas Januševičiai iškėlė nepriklausomos Lietuvos vėliavą ir nuplėšė sovietinių vadovų portretus⁴⁶.

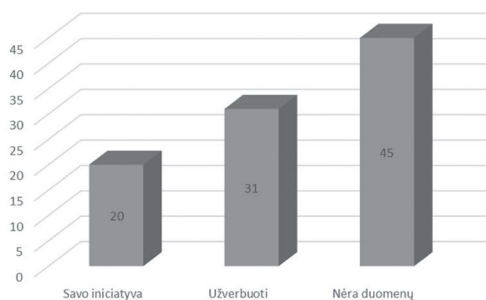
Pirmuosius sukilėlius tikriausiai subūrė tarnautojas V. Simonaitis, tarpukariu tarnavęs Lietuvos kariuomenėje, o pirmosios sovietinės okupacijos metu aktyviai veikęs pogrindyje. Kaip, apklausiamas sovietinių pareigūnų, nurodė pokariu teistas buvęs sukilėlis V. Dvoževskis (čia ir toliau sukilėlių liudijimai paimti iš pokariųjų baudžiamųjų bylų), susibūrimo kalvėje V. Simonaitis buvo išrinktas vadu⁴⁷. Kita vertus, yra žinoma, kad jau pirmą sukilimo dieną sukilėliams vadovauti ėmėsi buvęs nepriklausomos Lietuvos kariuomenės ltn. Vladas Šimoliūnas, kilęs iš Jusėnų kaimo⁴⁸. Tiesa, jo atsiradimo Pušalote aplinkybės ne visai aiškios. Nežinoma, kada jis atvyko į Pušalotą – sukilimo išvakarėse ar jam jau prasidėjus. Taip pat neaišku, ar jo, kaip sukilimo vadovo, vaidmuo buvo numatytas iš anksto (yra duomenų, kad sovietinės okupacijos metu jis veikė pogrindyje, tik neaišku, kur tiksliai; galbūt į Pušalotą jis buvo paskirtas LAF'o⁴⁹, o gal vadovu tapo kaip turintis aukščiausią karinį laipsnį). Be to, yra archyvinių duomenų, kad sukilimo metu jis galėjęs būti Alytuje⁵⁰, nors tikėtinau, kad tai spausdinimo klaida. Iš pokariu teistų sukilėlių liudijimų manytina, kad V. Šimoliūnas galėjo būti organizacinis ir administracinis sukilimo vadovas ir daugiau laiko leido sukilėlių štabe, o konkreitiems sukilėlių veiksams (sovietinių aktyvistų sulaikymams, kovai su sovietų kariais ir milicininkais) tikriausiai vadovavo V. Simonaitis. Mat dauguma sukilėlių ir vietos gyventojų V. Šimoliūną mini kaip vadovą, bet apie jo faktinę veiklą pateikia nedaug informacijos (dažnai nurodo, kad sukilimo metu jis buvo štabe), o V. Simonaitį, priešingai, dažnas prisimena kaip buvusį aktyvų sukilėlių vedlį. Kai kurie V. Simonaitį netgi įvardija kaip valsčiaus komendantą⁵¹. Atrodo, kad V. Šimoliūnas Pušalote užsibuvo neilgai ir jau po kelių dienų (neaišku, kada tiksliai) išvyko į Kauną⁵². Tiesa, kai kurie liudytojai

nurodo jį išvykus liepos pabaigoje⁵³. Ką jis veikė vokiečių okupacijos metais, nežinoma, aišku tik, kad 1944 m. pasitraukė su vokiečiais, vėliau išvyko gyventi į Jungtines Amerikos Valstijas⁵⁴. Taip pat pažymėtina, kad keli sukilėliai mini, jog jiems vadovavo kitas karininkas – ltn. A. Stapulionis (tikriausiai turimas omenyje plk. Antanas Stapulionis, nuo 1941 m. birželio 26 d. ėjęs Panevėžio apsaugos viršininko pareigas⁵⁵). Deja, informacija apie jo vaidmenį sukilime fragmentiška ir prieštaringa. Sukilėlis Ksaveras Blynas nurodo, kad sukilėliams vadovavo A. Stapulionis, bet vėliau jis buvo perkeltas kitur ir į jo vietą paskirtas ltn. Šimulis. Turbūt turėtas omenyje V. Šimoliūnas, nes Lietuvos kariuomenėje nebuvo karininko pavarde Šimulis⁵⁶. Tuo tarpu sukilėlis Antanas Dvoževskis nurodo, kad A. Stapulionis atvyko kartu su vokiečiais⁵⁷. Turint omenyje visą sukilimo eigą pastarasis variantas, ko gero, patikimesnis. Be to, A. Dvoževskio liudijimas chronologiškai artimesnis sukilimo įvykiams, jis datuojamas 1941 m. rugpjūčio mėn., tuo tarpu K. Blyno liudijimas – 1944 m. rugsėjo mėn. Tikėtina, kad, išvykus V. Šimoliūnui, vadovavimą sukilimui perėmė V. Simonaitis⁵⁸.

Gana neaišku ir kaip buvo organizuojamas pats sukilėlių būrys. Kaip minėta, jau pirmąją sukilimo dieną, birželio 23-iąją, buvo užimtas Pušaloto valsčiaus valdybos pastatas ir jame įkurtas štabas. Sukilėliai pažymi, kad jie buvo organizuoti kariuomenės pavyzdžiu (turbūt tai V. Šimoliūno ir V. Simonaičio nuopelnas)⁵⁹. Štabą sudarė 8–10 žmonių, jam vadovavo V. Šimoliūnas, jo pavaduotojai buvo V. Simonaitis ir mokytojas A. Šukys. V. Šimoliūnui išvykus, vadovu tapusio V. Simonaičio pavaduotojas buvo Juozas Lelys⁶⁰. Į štabą taip pat įėjo M. Aleba, Antanas Gaidukas, mokytojas Pranas Kaminskas, J. Lelys, Kazys Tribinevičius ir Jonas Zakarauskas⁶¹. Kiti štabo nariai nežinomi,

bet tikriausiai bent dalis jų buvo pirmieji sukilėliai, susibūrę dar birželio 23-iosios rytą. Per kurjerius S. Baltramiejūną, iki sukilimo gyvenusį Smilgių miestelyje, ir kitus štabas palaikė nuolatinį ryšį su Smilgių valsčiaus sukilėlių būriu⁶². Ryšys buvo palaikomas ir su gretimo Pumpėnų valsčiaus sukilėliais – jiems buvo tiekiami ginklai⁶³. Tiesa, pagalbos mastas, matyt, buvo simbolinis, nes Pumpėnų sukilėlių būrys buvo labai nedidelis (apie 8 asmenys⁶⁴), jo nariai visą sukilimo laikotarpį prasislapstė miške netoli Pumpėnų ir grįžo į miestelį tik 1941 m. birželio 28 d., kai jis jau buvo okupuotas vokiečių⁶⁵. Neatmestina, kad tokių besislapstančių grupelių valsčiuje būta ir daugiau. Bent iš pradžių Pušaloto sukilėliai buvo susiskirstę į būrius ar grupes⁶⁶, tikėtina – pagal gyvenamąją vietą. Sukilimo metu Pušaloto valsčiuje buvo 68 kaimai ir vienkiemiai⁶⁷. Ryšiams palaikyti buvo siuntinėjami pasiuntiniai. Vargu ar visi kaimai (o ką jau kalbėti apie vienkiemius) turėjo savo būrį. Galbūt tik didesnieji kaimai. Sovietinio aktyvisto Mykolo Vyšniausko duomenimis, Orelių kaime jau 1941 m. birželio 23 d. galėjo veikti apie 50 sukilėlių būrys⁶⁸. Veikiausiai šiuo atveju sukilėlių skaičius smarkiai padidintas, nes, 1942 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Orelių kaime tuo metu gyveno tik 79 asmenys⁶⁹. Archyvinių duomenų apie sukilėlių veiklą atskiruose kaimuose rasti nepavyko. Mažesniuose kaimeliuose tiesiog nebuvo prieš ką sukilti – negyveno sovietinių aktyvistų, nebuvo milicininkų (be to, nebuvo ir pačių sukilėlių – gal dėl mažo gyventojų skaičiaus). Bet vėlesnėje sukilimo pakopoje siekdami geriau koordinuoti veiksmus sukilėliai susijungė į vieną būrį, kurio štabas veikė Pušalote. Tikėtina, kad nedaug nuo Pušaloto nutolusių kaimų gyventojai tiesiog vykdavo į miestelį ir ten įstodavo į sukilėlių gretas. Prisidėjimo prie būrio aplinkybės labai įvairios. Asmenys, kurie slapstėsi dar

iki karo pradžios, prie būrio savo iniciatyva prisidėjo jau pirmą dieną. Šiandien sunku pasakyti, kiek tiksliai tokių buvo (autoriumi pavyko nustatyti 20 asmenų), bet bent iš pradžių būrys nebuvo didelis. Kadangi gretos buvo negausios, sukilėlių vadovybė ėmė aktyviai verbuoti vietos gyventojus į būrį. Pirmiausia dėmesys buvo kreipiamas į buvusius „Geležinio vilko“ organizacijos, Šaulių ir „Jaunosios Lietuvos“ sąjungų narius. Tarpukariu reguliariai vykdavo šių organizacijų susirinkimai⁷⁰, todėl jų dalyviai pažinojo vieni kitus, buvo gana gerai organizuoti, mokėjo veikti komandoje, vykdyti nurodymus. Prasidėjus sukilimui, būrio vadovybė per kurjerius (galbūt turėjo tų organizacijų narių sąrašus) kviesdavo valsčiaus gyventojus atvykti į štabą ir prisidėti prie sukilimo. Sunku pasakyti, kiek toks kvietimas buvo privalomas: dalis po karo teisiamų sukilėlių nurodė, kad sutiko prisistatyti į štabą ir stoti į sukilėlių gretas bijodami susidorojimo, kiti sakė, jog į būrį įstojo todėl, kad gavo raštišką nurodymą atvykti į štabą⁷¹ (žr. 1 pav.).

1 pav. Pušaloto valsčiaus gyventojų tapimo sukilėliais motyvai

Sunku pasakyti, kiek tame tiesos; įmanoma, kad tardomi jie taip teigė bijodami represijų. Vis dėlto tikėtinau, kad verbuojama buvo laisva valia, nes nemaža dalis sukilėlių buvo šauliai ir kitų sąjungų nariai, tautiškai nusiteikę, įpratę laikytis kariškos drausmės.

Sukilėlis K. Blynas, pokariu tardymo metu sovietinių represinių struktūrų pareigūnų paklaustas, kodėl stojęs į būrį, atsakė, kad išgirdęs per radiją, jog atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę, ir norėjęs prisidėti prie jos įtvirtinimo⁷². Taip tikriausiai manė daugelis; tiesa, sovietinius pareigūnus retai domino motyvai, lėmę pušalotiečių prisidėjimą prie sukilimo, – tokio klausimo tardomas sulaukdavo vos vienas kitas pokariu teistas sukilėlis. Archyviniai duomenys rodo, kad kai kuriuos pušalotiečius prisidėti prie sukilėlių paskatino asmeninės priežastys. Antai brolius Kazį ir Petrą Šidagius paskatino tai, kad 1941 m. birželio 14 d. už antisovietines pažiūras buvo sulaikytas jų brolis Julius, tuo metu tarnavęs 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse⁷³. Prasidėjus karui jis buvo be teismo išvežtas į SSRS gilumą, kur 1942 m. rugsėjo 5 d. Ypatingojo pasitarimo nuteistas 8 metams lagerio⁷⁴; paleistas 1947 m. birželio 14 d.⁷⁵ Gali būti, kad kaip tik šis įvykis ir lėmė Kazio ir Petro pasiryžimą prisidėti prie sukilimo, nes tuo metu, neturėdami žinių apie brolio likimą, jie pagrįstai galėjo įtarti, kad jis išvežtas į SSRS gilumą ar net sušaudytas. Būsiami sukilėliai į būrį buvo verbuojami ne tik su kurjerių pagalba – didelė jų dalis prisidėjo pakviesti kaimynų, draugų, giminaičių ar šiaip pažįstamų, kurie jau buvo būryje, arba, išgirdę radijo pranešimą, tiesiog atvyko į Pušalotą kaip į valsčiaus centrą ir papildė sukilėlių gretas. Nemažai sukilėlių užverbavo štabo narys K. Tribinevičius; tikriausiai toks jis buvo ne vienas⁷⁶. Kai kurie Pušaloto gyventojai į štabą buvo iškviesti dėl savo specialybės civiliniame gyvenime. Vienas tokių buvo šaltkalvis Petras Marozas, iki sukilimo turėjęs nedidelę dirbtuvę Pušalote. Prasidėjus sukilimui, jis buvo iškviestas į sukilėlių štabą, kur jam buvo pasiūlyta prisidėti prie sukilėlių ir taisyti jų ginklus⁷⁷. Pasitaikė ir išskirtinesnių atvejų. Antai būsimą sukilėlį Feliksą Alabavičių karas, o kartu

ir sukilimas užklupo iš Toliūnų kaimo kartu su vienuolikmete dukra atvykusį į Pušaloto turgų. Taip susiklosčius aplinkybėms, jis pasiliko Pušalote su ginklu rankose saugoti štabo ir kitų objektų, o dukra tuo metu viena grįžo namo⁷⁸.

Archyviniai šaltiniai rodo, kad štabe sukilėliai duodavo raštišką sutikimą⁷⁹, deja, autoriui šių dokumentų rasti nepavyko. Tikėtina, kad iki šių dienų jie neišliko (gali būti, kad prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai sukilimo dalyviai savo saugumo labai juos sunaikino).

Įprasta manyti, kad vykstant sukilimui sukilėliai vilkėjo šaulių ar Lietuvos kariuomenės uniformas, bet Pušalote taip nebuvo. Sukilėlis K. Blynas mini, kad kariškai apsirengę buvo tik vadai, o paprasti sukilėliai vilkėjo kostiumus⁸⁰. Tai patvirtina ir sukilėlis V. Dvoževskis⁸¹. Kaip skiriamąjį ženklą sukilėliai iš pradžių ryšėjo raištį su tautine simbolika (trispalve), vėliau visiems buvo išdalyti balti raiščiai (kai kuriais duomenimis, su vokišku užrašu; galbūt tai nutiko jau vokiečiams užėmus šalį)⁸². Dalis vietos gyventojų nurodo, kad sukilėliai ryšėjo raudonus raiščius⁸³.

Kaip jau minėta, pirmoji sukilėlių užduotis buvo užversti kelius, einančius per Pušalotą. Vienas pirmųjų buvo užverstas Panevėžio–Šiaulių kelias⁸⁴. Kaip vėliau paaiškėjo, užversti keliai labai apsunkino Raudonosios armijos karių ir sovietinių aktyvistų traukimąsi į rytus. Juolab kad sovietų valdžia bėgti iš Panevėžio pradėjo kaip tik birželio 23 d.⁸⁵ Sukilėliai aktyviai patruliuose miestelyje, jo apylinkėse ir regioniniuose keliuose (Pušaloto–Pumpėnų ir kituose⁸⁶). Patruliai tikrindavo dokumentus, o įtariamus asmenis vesdavo į sukilėlių štabą ir apklausdavo.

Kadangi Pušalote nebuvo Raudonosios armijos įgulos, sukilėliams jau pirmąją dieną pavyko paimti miestelį į savo rankas⁸⁷. Duomenų, patvirtinančių, kad vietos milicinin-

kai būtų kaip nors priešinęsi, nerasta, todėl tikėtina, kad, prasidėjus neramumams, jie tiesiog išsibėgijo. Kita vertus, žinoma, kad valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas M. Vyšniauskas prasidėjus sukilimui Vaitkūnų geležinkelio stotyje buvo išstatęs sargybą⁸⁸. Kas stovėjo sargyboje ir ar įvyko koks nors jos ir sukilėlių susidūrimas, nenustatyta. Visiškai įmanoma, kad, didėjant suirutei, sargyba netrukus paliko šį postą ir išsibėgijo. Nuo pat birželio 23-iosios buvo suiminėjami vietos sovietiniai aktyvistai. Pirmiausia buvo bandoma sulaikyti pagrindinius sovietų valdžios atstovus: partijos sekretorių, milicijos viršininką ir kitus. Šie, birželio 23-iosios rytą pastebėję miestelyje antisovietines nuotaikas, apie 10 val. ryto (turbūt vos išgirdę pranešimą per radiją) susirinko Lietuvos komunistų partijos Pušaloto valsčiaus komiteto sekretoriaus Petro Lukoševičiaus bute (po karo ten buvo MGB būstinė, kur buvo tardomi sukilėliai), kur nusprendė, kad kaip tik P. Lukoševičius vyks į Panevėžį išsiaiškinti padėties. (Kadangi sukilėliai jau buvo užėmę paštą, matyt, nebegalėjo paskambinti, o gal bandė tai daryti iš namų, bet dėl suirutės Panevėžyje nepavyko susisiekti su vadovybe.) Apie 11 val., netrukus po to, kai P. Lukoševičius dviračiu išvažiavo į Panevėžį, sukilėliai atvyko prie jo buto suimti sovietinių aktyvistų. Valsčiaus milicijos viršininkui Povilui Židoniui ir iš Panevėžio atvykusiam milicininkui Kuzmai (tiksliai jo asmenybė autoriui nežinoma) atsišaudant pavyko pabėgti; kiti bute rasti asmenys buvo suimti⁸⁹. Pasprukęs nuo sukilėlių, P. Lukoševičius per aplinkinius kaimus tą pačią dieną pasiekė Panevėžį. Tuo tarpu P. Židonis kartu su milicininku Kuzma apsistojo pas savo brolių Aukštitrakio kaime⁹⁰. Vėliau pasitraukė į Pumpėnus, kur slapstėsi pas žmonos seserį, bet netrukus buvo suimtas⁹¹.

Panevėžyje P. Lukoševičius suorganizavo (arba jam buvo pavesta suorganizuoti) būrį

pareigūnų, kurie turėjo atkurti Pušalote tvarką. Birželio 23 d., apie 17 val. (kitais duomenimis – apie 19 val.⁹²), jis kartu su keliais milicininkais ir sovietiniais aktyvistais traukiniu (kitais duomenimis – automotrise) atvyko į Pušaloto geležinkelio stotį. Atrodo, kad sukilėliai apie tai buvo išpėti iš anksto, tikriausiai gavo žinių iš Panevėžio. Tai patvirtina faktas, kad buvo žinoma, kiek žmonių atvažiuoja ir kad tarp jų yra P. Lukoševičius⁹³. Dar prieš traukiniui atvykstant į stotį, atvažiavo būrys sukilėlių (apie 25, iš jų 10 neginkluoti⁹⁴) ir pasirengė sutikti sovietinius aktyvistus. Jų vadovas V. Simonaitis nurodęs visiems stoties tarnautojams pasitraukti, esą greitai čia vyks susišaudymas. Traukiniu atvažiavo 4 sovietiniai aktyvistai ir 4 milicijos pareigūnai (kitais duomenimis – 7 asmenys⁹⁵), tarp jų ir P. Lukoševičius. Neaišku, kodėl jis, tos pačios dienos rytą taip sunkiai pabėgęs iš miestelio, vakarop sugrįžo su tokiomis palyginti menkomis pajėgomis. Juolab kad Panevėžyje tuo metu stovėjo šarvuotas traukinys su raudonarmiečiais⁹⁶. Galbūt P. Lukoševičius vykdė įsakymą, o gal blogai įvertino padėtį – nenumatė, kad per tokį trumpą laiką sukilimas taip išplis. Neatmestina galimybė, kad, atvykstant keleiviniu traukiniu, buvo ketinama netikėtai užklupti sukilėlius. Būdami kiekybiškai pranašesni, sukilėliai apsupo traukinį ir ėmė tikrinti atvykėlių dokumentus. Tuo metu vienas atvykęs milicininkas bandė pabėgti ir buvo nušautas⁹⁷. Ko gero, tai buvo pirmoji sukilimo auka Pušalote⁹⁸. Sukilėliams taip pat atiteko pirmasis karo grobis – 2 šautuvai ir 4 revolveriai⁹⁹.

Iš esmės pirmoji sukilimo diena sukilėliams prabėgo sėkmingai. Jiems tądien pavyko ne tik išsilaikyti, nors frontas buvo dar palyginti toli, o apskrities centras Panevėžys ir didesni aplinkiniai miesteliai (Pumpėnai, Joniškėlis, Pakruojis) – vis dar sovietų rankose¹⁰⁰, bet ir nemažai nuveikti: išplėsti gretas, paimti į savo rankas Pušaloto miestelio ir

apylinkių kontrolę, atlaikyti pirmą sovietų valdžios bandymą atsiimti miestelį. Pirmoji sukilimo naktis prabėgo be didesnių įvykių.

Birželio 24-ąją sovietų valdžia Panevėžyje pagaliau suvokė, kad Pušaloto įvykiai nėra vietinės reikšmės neramumai ir kad ten vyksta sukilimas prieš okupantus. Tądien jau iš ryto sovietų valdžia pabandė atsiimti miestelį. Tiesa, neaišku, ar tas bandymas buvo planuotas, ar tiesiog vyko kaip sovietų traukimosi iš Panevėžio pasekmė. Iš pradžių ankstų rytą į Pušalotą bandė patekti du sunkvežimiai su Raudonosios armijos kariais. Įvyko trumpas jų ir maždaug 20 sukilėlių susišaudymas ir sovietų kariai pasitraukė. Sukilėliams pavyko sulaikyti 1 karininką ir 2 raudonarmiečius, dar 2 kariai buvo nukauti, sukilėliai nuostolių nepatyrė. Yra duomenų, kad liepos mėn. šiuos sulaikytuosius Šedeikonių miške sušaudė vokiečiai¹⁰¹.

Po karo vietos gyventojai liudijo, kad birželio 23 d. (neaišku, kada tiksliai) į Pušalotą iš Joniškėlio atvyko šarvuotas Raudonosios armijos automobilis su karininku ir 7 kariais. Jam nepavyko įvažiuoti į miestelį, nes kelias buvo užverstas medžiais. Iš automobilio išlipęs sovietų karininkas pėsčiomis atėjo į miestelį ir iš karto buvo suimtas. Suimti ir su juo atvažiavę kariai. Archyviniais duomenimis, visi suimtieji buvo uždaryti tuščiam pastate šalia bažnyčios¹⁰². Tai gan ryškus sukilimo Pušalote epizodas. Prastai ginkluoti sukilėliai (iš pradžių dalis jų iš viso neturėjo ginklų) ne tik sugebėjo atremti karių puolimą, bet netgi dalį jų sulaikė.

Kaip sukilėliai buvo ginkluoti, nevisiškai aišku. Kaip minėta, Pušalote nebuvo Raudonosios armijos dalinių, kuriuos nuginklavę sukilėliai būtų papildę savo arsenalą. Ko gero, bent iš pradžių jų ginkluotė buvo labai įvairi: medžiokliniai šautuvai, seni revolveriai, savadarbiai ginklai, „Molotovo kokteiliai“, ginklai iš užimtos policijos būstinės sandėlio¹⁰³. Po karo apklausiami sukilimo dalyviai

daugeliu atvejų nurodė, kad buvo ginkluoti rusiškais šautuvais. Sunku pasakyti, iš kur jie juos gavo. Kadangi dalis sukilėlių buvo Šaulių sąjungos nariai, gali būti, kad jie buvo sukaupę ginklų dar iš nepriklausomos Lietuvos laikų¹⁰⁴ arba juos įvairiais būdais įsigijo jau sovietinės okupacijos metais. Dalis sukilėlių ginklus laikė užkasę¹⁰⁵. Iš archyvinių šaltinių žinomas atvejis, kai, jau vykstant sukilimui, keli sukilėliai buvo pasiųsti iškasti Mikoliškio kaime paslėptų šovinių, bet, juos bekasdami, buvo užklupti Raudonosios armijos kareivių ir priversti pasitraukti¹⁰⁶. S. Baltramiejūnas pokariu liudijo, kad sukilimo vadovai buvo jiems davę nurodymą kaupti ginklus¹⁰⁷. Dalis asmenų, ateidami į štabą užsirašyti į sukilėlius, atsinešdavo ir ginklą. Eigulys Vladas Matulionis jų į štabą atnešė net tris¹⁰⁸.

1941 m. birželio 24-osios ryto įvykiai sukilėliams buvo ženklas, kad sovietų valdžia Pušaloto lengvai neatiduos. Iš esmės ji neturėjo kito pasirinkimo – kaip minėta, per miestelį ėjo svarbus atsitraukimo iš Panevėžio kelias. Remiantis archyviniais šaltiniais, pavyko nustatyti, kad tą dieną sovietai dar bent kelis kartus bandė atsiimti Pušalotą. Duomenys apie tai gana prieštaringi: liudytojų parodymai dažnai nesutampa, painiojamos datos. Atrodo, bent du kartus miestelį mėginta atsiimti atvykus geležinkeliu. Po rytinio susišaudymo su Raudonosios armijos kariais dalis sukilėlių grįžo į miestelį, dalis pasiliko budėti geležinkelio stotyje (matyt, tikėjosi galimų nemalonumų), į kurią rytą atvyko automotrisė su Raudonosios armijos kariais ir milicininkais. Jos mašinisto prisiminimų duomenimis, Raudonosios armijos karininko nurodymu apie 30 asmenų būrys tą dieną išvyko iš Panevėžio į Pušalotą atkurti tvarkos¹⁰⁹. Tikslus automotrisės atvykimo laikas nežinomas. Pušaloto geležinkelio stoties darbininkas J. Žigas nurodė, kad raudonarmiečiai atvyko apie 7 val. ryto¹¹⁰. Atrodo, sukilėliai ir šį kartą nebuvo užklupti

iš netyčių. J. Žigas, remdamasis tvarkaraščiu, žinojo, kad iš Panevėžio turi atvykti automotrisė¹¹¹. Kad ji atvažiuoja, pranešė ir kitas stoties darbininkas Juozas Snarskis¹¹². Automotrisė atvykęs Juozas Ulvydas liudijo, kad iš Panevėžio jie išvažiavo apie 10 val. ryto¹¹³. Automotrisė sustojo maždaug už kilometro nuo Pušaloto. Toliau raudonarmiečiai patraukė pėsčiomis, bet netrukus buvo sukilėlių pastebėti ir apšaudyti. Susišaudymas truko apie 30 min.¹¹⁴ Jo metu sukilėliai nuostolių nepatyrė, o iš sovietų žuvo 3 asmenys. Kaip vėliau paaiškėjo, vienas jų buvo LLKJS Raseinių apskrities komiteto pirmasis sekretorius Albertas Garenis¹¹⁵ (kitais duomenimis – Albertas Garjonis¹¹⁶). Sunku pasakyti, ką jis tuo metu veikė Panevėžio apskrityje. Gal, kilus karui, darbo reikalais atvyko į Panevėžį ir vėliau buvo pasiūstas ištirti padėties Pušalote. O gal tai buvo chaoso, kilusio sovietų gretose prasidėjus karui, rezultatas. Po kiek laiko automotrisė pasitraukė, bet netrukus nuvažiavo nuo bėgių.

Sukilėlių vadovybė tikėjosi, kad iš Panevėžio gali atvykti didesnis būrys sovietų karių (minėtas Panevėžyje stovėjęs karinis ešelonas, be to, mieste bazavosi gen. lt. Kuznecovo vadavietė¹¹⁷), todėl nusprendė užkirsti tam kelią. Sukilėliai V. Simonaitis ir Pušaloto geležinkelio stoties viršininkas A. Gaidukas dar birželio 23 d. vakarą iš stoties sandėlio paėmė įvairių įrankių¹¹⁸. Jais būrelis sukilėlių, vykstant susišaudymui, apėjo sovietų karius ir už maždaug 8 km nuo stoties, netoli Ožkyčių kaimo, išardė geležinkelio atkarpą. Po avarijos raudonarmiečiai išsibėgijo palikę sužeistuosius ir nemažai ginkluotės¹¹⁹.

Po šių įvykių sukilėliai neturėjo daug laiko atsikvėpti. Netrukus J. Snarskis jiems pranešė, kad iš Panevėžio atvyksta garvežys su vienu vagonu ir NKVD pareigūnais jame¹²⁰. Iš tiesų apie vidurdienį pataisyti automotrisės ir bėgių iš Panevėžio atvažiavo traukinys

su maždaug 20 NKVD darbuotojų, milicininkų ir Raudonosios armijos karių. Pataisę geležinkelį, jie patraukė į Pušaloto stotį, bet ten sukilėliai ir vėl surengė pasalą – traukinys buvo apšaudytas. Sutikę pasipriešinimą, raudonarmiečiai po maždaug 40 min. vykusio susišaudymo pradėjo trauktis Panevėžio link, bet netoli Pušaloto garvežys su vagonu nuvažiavo nuo bėgių. Sukilėliai pakartojo manevrą, pavykusį anksčiau. Susišaudymo metu jų grupė išvyko iš Medikonių kaimo (kitais duomenimis – iš Pušaloto geležinkelio stoties) palei pylimą Pušaloto link ir pridėjo ant bėgių akmenų. Traukinys buvo nuverstas 1,5–2 km iki Medikonių geležinkelio stoties¹²¹. Per avariją iš sovietų žuvo 2 asmenys¹²² (kitais duomenimis – 3 raudonarmiečiai¹²³); sukilėliai nuostolių nepatyrė. Pasak archyvinų šaltinių, prieš nuverčiant garvežį su vagonu, toje vietoje nuo bėgių nuvažiavo automotrisė. Jos mašinisto prisiminimų duomenimis, automotrisė pagal tvarkaraštį kursavo maršrutu Panevėžys–Joniškėlis. Avarijos metu joje buvo 12 civilių keleivių, nė vienas iš jų nenukentėjo¹²⁴. Ko gero, sukilėliai neketino automotrisės nuversti, jos avarija buvo atsitiktinė. Šiems labai sėkmingiems sukilėlių veiksams įtakos turėjo darni ir drausminga veikla bei nuolatinis ryšys su Panevėžiu. Kita vertus, lydėjo ir sėkmė – prieš sukilėlius buvo siunčiamos palyginti negausios pajėgos, tad per susišaudymus nė vienas jų nežuvo.

Sėkmė nuo sukilėlių nususuko birželio 24 d. vakarą. Tada J. Snarskis telefonu sužinojo, kad į Pušalotą atvyksta gausios raudonarmiečių pajėgos¹²⁵. Apie 10 val. vakaro į miestelį įvažiavo keli tankai (ar šarvuoti automobiliai) ir 8 sunkvežimiai su maždaug 300 Raudonosios armijos karių¹²⁶. Tokiai jėgai sukilėliai jau nepajėgė pasipriešinti (trūko šovinių), todėl nuspręsta pasitraukti iš miestelio Jusėnų kaimo link¹²⁷. Nors Pušalotas buvo prarastas, bet, atrodo, sukilėliai

toli nuo miestelio neatsitraukė ir veikė jo apylinkėse.

Kitą dieną, birželio 25-ąją, kovodami su okupantais Pušaloto valsčiuje žuvo 2 sukilėliai: dvidešimtmetis Steponas Balčiūnas ir Nepriklausomybės kovų savanoris Antanas Norvaiša. Tai nutiko, kai keletas sukilėlių netoli Daglėnų kaimo esančiame miške pastebėjo kelis Raudonosios armijos karius. Trumpai pasitarus buvo nuspręsta juos sunaikinti. A. Norvaiša prisiartinęs metė į sovietų karius granatą, bet ši nesprogo, o pats sukilėlis buvo nukautas. Kilus susišaudymui žuvo ir S. Balčiūnas, kiti sukilėliai atsitraukė¹²⁸. Birželio 29-ąją, sekmadienį, kai kraštas jau buvo užimtas vokiečių, žuvę sukilėliai buvo iškilmingai palaidoti¹²⁹.

Užėmę Pušalotą, sovietų kariai išlaisvino visus iki tol sukilėlių sulaikytus asmenis¹³⁰. Raudonoji armija miestelyje išbuvo iki birželio 26 d. vakaro, tada pasitraukė. Trumpo buvimo Pušalote metu sovietai apiplėšė parduotuves, kooperatyvą, iš vietos gyventojų atiminėjo maistą, drabužius, gyvulius. Pasak kai kurių šaltinių, jiems pasisėkė sulaikyti kelis sukilėlius ir jų artimuosius (jų likimas autoriui nežinomas, nes apie tai sukilėlių bylose informacijos nėra), taip pat, jau traukdamiesi iš Pušaloto, sovietai nužudė beginkles moteris Oną Punkrienę (64 metų) ir Oną Punkrytę (38 metų) bei Pušaloto vargonininko padėjėją Antaną Čibirą¹³¹. Kitą rytą, birželio 27-ąją, į Pušalotą įžengė vokiečių kariai¹³². Kokie vermachto daliniai užėmė Pušalotą, neaišku, bet tikriausiai jie priklausė 4-ajai tankų armijai, puolusiai per Panevėžio apskritį¹³³.

Pušaloto sukilėlių veiksmai 1941 m. birželio 23–26 d. – vienas ryškesnių Birželio sukilimo provincijoje epizodų. Tomis dienomis jiems pavyko atlaikyti mažiausiai penkis sovietų valdžios bandymus užimti Pušalotą. Tam turėjo įtakos drausmingi sukilėlių veiksmai (sukilėlių žuvo 2, sovietų – ne mažiau

kaip 8 asmenys), jų vadovybė, susiklosčius grėsmingai padėčiai, sugebėjo priimti lanksčius, savalaikius ir veiksmingus sprendimus (geležinkelio išardymas), kurie leido sėkmingai laikytis net ir labai nepalankiomis aplinkybėmis.

Siekiant išsilaikyti nevengta ir improvizacijų. Antai norėdama Raudonąją armiją suklaidinti ir įtikinti, kad Pušalotas jau užimtas vokiečių, sukilėlių vadovybė nurodė keletui vyrų užvesti miestelyje buvusius traktorius ir jais važinėti imituojant vokiečių tankus¹³⁴. Sunku pasakyti, kiek toks manevras pavyko, bet jis tik patvirtina, kad sukilėliams netrūko nei drąsos, nei išmonės.

Kaip minėta, sukilėlių veikla nesiribojo vien veiksmis prieš Raudonąją armiją – tuo pat metu buvo sulaikomi vietos sovietiniai aktyvistai (taip pat asmenys, įtariami tokie esantys) ir per valsčių besitraukiantys raudonarmiečiai. Jau pirmąją sukilimo dieną sulaikyta apie 50 sovietinių aktyvistų¹³⁵. Neaišku, kiek šis skaičius atitinka tikrovę, ar visi sulaikytieji buvo aktyvistai ir ar tarp jų buvo žydų tautybės asmenų. MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažymoje nurodoma, kad buvo suimta apie 20 aktyvistų¹³⁶.

Sukilėlių pokario bylose nėra duomenų, kad masiškai (nors pavienių atvejų pasitaikė) būtų buvę sulaikomi civiliai asmenys, kurie nebuvo sovietiniai aktyvistai ir nedarbo sovietų valdžiai. Taip pat nerasta duomenų, kad sukilimo metu būtų buvusios suvedinėjamos asmeninės sąskaitos. Sukilėlis B. Juzėnas nurodo, kad iš pradžių suimtieji buvo laikomi Pušaloto geležinkelio stoties laukiamojame salėje¹³⁷. Taip pat žinoma, kad dalis suimtųjų buvo saugomi sandėlyje šalia valsčiaus valdybos pastato, areštinėje ir žydų sinagogoje¹³⁸. Suimtuosius apklausė sukilėlių vadovai ir dalį jų, išsiaiškinę, kad tai ne sovietiniai aktyvistai ar valdžios pareigūnai, netrukus paleido¹³⁹. Siekiant nustatyti, ar suimtas iš

tiesų yra sovietinis aktyvistas, į štabą buvo iškviečiami ir apklausiami jo kaimynai¹⁴⁰. Pasitaikė atvejis, kai atvykę sukilėliai milicininko nesuėmė, bet tik jam pagrasino¹⁴¹. Tikėtina, kad suimtieji buvo konvojuojami dirbti įvairių darbų, dažniausiai – taisyti sukilimo metu užverstų kelių¹⁴².

Sunku pasakyti, kiek per sukilimą iš viso buvo suimta žmonių. Autoriui pavyko nustatyti 28 tokius asmenis. Tarp jų buvo Pušaloto milicijos viršininkas P. Židonis, Jasiūnų apylinkės sekretorius Jonas Balčiūnas ir Jonas Čėponis, žemės dalijimo komisijos pirmininkas Vaičeliūnas, milicininkas Jurgis Ožalas, taip pat jau minėti P. Lukoševičius ir M. Vyšniauskas. Sovietiniai aktyvistai buvo suiminėjami ne tik Pušalote, bet ir visame valsčiuje. Pazukų kaime suimta ne mažiau kaip 7 asmenys, tarp jų ir apylinkės pirmininko pavaduotojas Leonas Macijauskas¹⁴³. Orelių kaime sukilėliai sulaikė 18 asmenų¹⁴⁴. Archyviniai dokumentai rodo, kad galėjo būti suimta ir daugiau nei 28 asmenys. Sukilėlis K. Šidagis nurodo, kad jau antrą karo (t. y. pirmą sukilimo) dieną jis buvo paskirtas saugoti maždaug 30 suimtų asmenų, laikomų geležinkelio soties sandėlyje¹⁴⁵. 1941 m. birželio 24 d. vakarą sovietai, atsiėmę Pušalotą, išlaisvino apie 10 sukilėlių sulaikytų asmenų¹⁴⁶. Kiti suimtieji, tikriausiai prieš pat sovietams įžengiant į Pušalotą, besitraukiančių sukilėlių buvo nukonvojuoti į Orelių kaimą, kur netrukus sovietų taip pat buvo išlaisvinti¹⁴⁷. Nemaža dalis išlaisvintųjų pasiliko gyventi Pušaloto valsčiuje. Sunku pasakyti, kodėl jie nepasitraukė į SSRS gilumą, – galbūt pasiliko dėl šeimos arba tikėjosi, kad karas greitai baigsis ir vokiečiai pasitrauks, o gal tiesiog nesusėpė. Vokiečių okupacijos metais dalis šių asmenų ir vėl buvo suimti.

Archyviniais duomenimis, sukilimo metu buvo sulaikyti mažiausiai 6 žydų kilmės asmenys. Tikėtina, kad bent 3 iš jų buvo

sovietiniai aktyvistai. Vienas iš jų sovietmečiu ėjo Pušaloto autoūkio vedėjo pareigas, buvo VKP(b) narys. Jį sukilėliai sulaikė birželio 23 d., apie 11 val., P. Lukoševičiaus bute¹⁴⁸. Kitas žydų kilmės asmuo sulaikytas tą pačią dieną, kai kartu su P. Lukoševičiumi ir kitais automotrise atvyko į Pušalotą. Jį sulaikant dalyvavęs sukilėlis B. Juzėnas nurodo, kad šis asmuo turėjo pistoletą, todėl buvo nuginkluotas ir nukonvojuotas į sukilėlių štabą. Trečias sulaikytasis taip pat buvo VKP(b) narys¹⁴⁹. Iš archyvinių šaltinių žinoma, kad pirmąją sukilimo dieną sukilėliai Pušaloto žydų kapinėse sulaikė ir uždarė areštiniėje 3 žydus, bandžiusius pabėgti iš valsčiaus valdybos pastato¹⁵⁰. Jų asmenybių nustatyti nepavyko. Neaišku ir ką jie veikė tame pastate. Galbūt buvo sovietiniai aktyvistai ir ten dirbo, o gal bandė pasislėpti miestelyje kilus neramumams.

Archyviniai duomenys rodo, kad sukilimo metu valsčiuje suimtieji nebuvo šaudomi. Taip tvirtina tiek patys sukilėliai, tiek buvę suimti sovietiniai aktyvistai¹⁵¹.

Šiandien sunku pasakyti, kiek iš viso vietos gyventojų dalyvavo sukilime Pušaloto valsčiuje. Jokių sukilėlių sąrašų, deja, neišliko. Sprendžiant iš liudytojų parodymų, jų galėjo būti nuo 40 iki 500. Tikėtina, kad liudytojai galėjo maišyti sukilėlius su jau atėjus vokiečiams prie būrio prisidėjusiais asmenimis. Sukilėlis V. Dvoževskis nurodo, kad jau birželio 23 d. vakare sukilėlių gretose buvo apie 100 narių (panašų skaičių pokariu mini ir sovietiniai aktyvistai¹⁵²), vėliau jų skaičius išaugo iki 200¹⁵³. Sukilėlis M. Giedra, teisiama sovietinių pareigūnų, tvirtino, kad vadovybės nurodymu pasiuvo apie 250 baltų raiščių, kuriuos kaip atpažinimo ženklą nešiojo sukilėliai¹⁵⁴. Neaišku, ar visi jie buvo panaudoti. MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažymoje rašoma, kad sukilėlių būrį sudarė apie 250 asmenų¹⁵⁵. Tačiau gali būti, kad tiek patys sukilėliai, tiek

sovietiniai tardytojai suplakė sukilėlius ir jau atėjus vokiečiams prisidėjusius asmenis į vieną skaičių. Šią galimybę patvirtina faktas, kad autoriui pavyko nustatyti 239 asmenis, galėjusius veikti tiek sukilimo metu, tiek jau kraštą okupavus vokiečiams. Iš esmės autorius linkęs sukilėliais laikyti asmenis, kurie sukilimo metu (t. y. iki ateinant vokiečiams) vykdė veiksmus, nukreiptus prieš okupantus. Šie veiksmai nesiribojo vien ginkluota kova, tai buvo ir kelių užvertimas, patruliavimas, sovietinių aktyvistų sulaikymas ir saugojimas, darbas štabe, ginklų taisymas. Pavyko nustatyti 96 asmenis, apie kurių veiklą sukilimo metu rasta daugiau duomenų arba kurių veiklą nurodo daugiau nei vienas šaltinis. Taip pat pavyko nustatyti 43 asmenis, kurie, pasak archyvinių šaltinių, buvo sukilėliai, bet tai nurodo tik vienas šaltinis (jie į sukilėlių sąrašą neįtraukti).

Susipažinus su sukilimo Pušalote eiga, jame dalyvavusius asmenis galima skirstyti į dvi grupes. Pirmajai priskirtini pušalotiečiai, kurie į sukilimą nuo pat pradžių įsitraukė savo iniciatyva ir aktyviai veikė iki pat ateinant vokiečiams. Jų veiklos spektras platus: jie kovojo su Raudonosios armijos daliniais, suiminėjo ir saugojo sovietinius aktyvistus, patruliavo po miestelį ir jo apylinkes, saugojo štabą, verbavo vietos gyventojus į sukilėlių gretas. Daugelis jų vėliau, vokiečių okupacijos metais, atliko vienokią ar kitokią vaidmenį Pušaloto valsčiaus administraciniame valdyme. Šiai kategorijai priskirtini jau minėti V. Simonaitis (iki sukilimo dirbo draudimo agentu, sukilimo metu buvo vadas, vėliau – pagalbinės policijos viršininkas¹⁵⁶), V. Dvoževskis (iki karo ūkininkavo, dirbo siuvėju, sukilimo metu buvo vienas aktyviausių sukilėlių, o vokiečių okupacijos metais kurį laiką ėjo valsčiaus viršaičio pareigas¹⁵⁷), B. Juzėnas (iki sukilimo ūkininkavo, aktyviai veikė sukilimo metu, vokiečių okupacijos metais kurį laiką

ėjo valsčiaus viršaičio ir seniūnijos seniūno pareigas¹⁵⁸), A. Šukys (iki sukilimo mokytojavo, sukilimo metu buvo V. Simonaičio pavaduotojas, vokiečių okupacijos metais kurį laiką ėjo valsčiaus viršaičio pareigas¹⁵⁹) ir kiti. Antrajai grupei priskirtini asmenys, kurie į sukilėlių gretas buvo užverbuoti jau sukilimo metu ir dažniausiai atliko įvairias konkrečias užduotis: saugojo suimtuosius, štabą, patruliavo po miestelį ir jo apylinkes. Archyviniais duomenimis, 21 sukilimo dalyvio veikla sukilimo metu apsiribojo tik vienu konkrečiu veiksmu, 75 dalyvių veikla buvo platesnė, t. y. apėmė kelis skirtingus veiksmus (žr. 1 lent.).

1 lentelė. *Pušaloto sukilėlių veikla Birželio sukilime*

Sukilėlių veikla	Sukilėlių skaičius
Veikė štabe arba ėjo konkrečias pareigas (ginklų ar maisto sandėlio viršininko; areštinės viršininko; buvo kurjeriai; dirbo kanceliarinį darbą; taisė ginklus)	23
Dalyvavo nugriaunant tiltus ir užverčiant kelius į Pušalotą	16
Dalyvavo sulaikant ir saugant sovietinius aktyvistus (arba tuo įtariamus asmenis)	53
Dalyvavo saugant įvairius Pušaloto objektus (štabą, ginklų sandėlį, parduotuvę)	4
Dalyvavo ginkluotose kovose su Raudonąja armija, milicininkais, NKVD darbuotojais, sovietiniais aktyvistais	24
Verbavo vietos gyventojus į sukilėlių būrį	9
Patruliavo Pušaloto miestelyje ir jo apylinkėse	12

IŠVADOS

1941 m. Birželio sukilimas Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiuje buvo iki tol vykusio antisovietinio pasipriešinimo, kurį paskatino siekis atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir kuris itin sustiprėjo po 1941 m. birželio 14–15 d. trėmimų į Sovietų Sąjungos gilumą, viršūnė. Pagrindinė priežastis, lėmusi Pušaloto valsčiaus gyventojų įsitraukimą į 1941 m. Birželio sukilimą, buvo patriotizmas: sukilėliai, kaip ir daugelis Lietuvoje, tuo metu buvo įsitikinę, kad vokiečiai išlaisvins Lietuvą ir grąžins nepriklausomybę. Taip pat būta atvejų, kai prisidėti prie sukilimo paskatino asmeninės priežastys. Sukilimui Pušaloto valsčiuje buvo rengiamasi iš anksto. Būsiami sukilėliai jau nuo sovietinės okupacijos pradžios kaupė ginklus ir šaudmenis. Valsčiuje vyko antisovietiniai vietos gyventojų susirinkimai. Faktą, kad sukilimui buvo rengiamasi, patvirtina ir tai, kad jis jau iš pat pradžių turėjo vieną organizacinį centrą.

Pirmajame sukilimo etape (pirmosiomis jo dienomis) sukilėlių būriai formavosi daugelyje valsčiaus vietų. Vėliau jie susijungė į vieną didelį vienetą su štabu Pušaloto miestelyje (Pušaloto valsčiuje nuo pat sukilimo pradžios veikė tik vienas sukilėlių štabas). Antrajame sukilimo etape sukilėliai stengėsi telkti jėgas. Sukilėlių veikla nedidelėmis grupelėmis su retomis išimtimis apsiribojo vien patruliavimo ir vietos sovietinių aktyvistų sulaikymo funkcijomis. Sukilime Pušaloto valsčiuje dalyvavo ne mažiau kaip 96 asmenys, dar apie 90 vietos gyventojų galėjo dalyvauti, bet tai patvirtinti arba paneigti šiandien trūksta archyvinių duomenų.

Sukilimo metu sukilėliai, siekdami pagrindinio tikslo – atkurti Lietuvos nepriklausomybę, aktyviai kovėsi su besitraukiančiais per valsčių Raudonosios armijos kariais, suiminėjo vietos sovietinius aktyvistus. 1941 m. Birželio sukilimui Pušaloto valsčiuje

būdinga, kad jis vyko labai permainingai: iš pradžių sukilėliai greitai paėmė valdžią į savo rankas, bet netrukus buvo gausesnių Raudonosios armijos pajėgų išstumti, o vėliau vėl sugebėjo paimti valsčiaus kontrolę į savo rankas. Iš pradžių Pušaloto sukilėliai formavosi teritoriniu pagrindu visame valsčiuje, bet jau pirmosiomis dienomis pagrindiniu sukilėlių veiksmų lauku tapo Pušaloto miestelis ir artimiausios jo apylinkės. Kaip tik čia ir vyko pagrindiniai sukilimo įvykiai. Kitoje valsčiaus teritorijoje sukilėliai aktyviau nesireiškė, dažniausiai buvo apsiribojama patruliavimu ir vietos sovietinių aktyvistų sulaikymu. Sukilimui Pušalote būdinga ir tai, kad, siekdami savo tikslų, sukilėliai nevengė improvizuoti pasitelkdami visas prieinamas priemones.

Remiantis archyviniais duomenimis, nustatyti 3 dideli (trukę 30–40 min.) sukilimo metu vykę ginkluoti sukilėlių ir Raudonosios armijos, milicijos, sovietinių aktyvistų susidūrimai bei keletas mažesnio masto susidūrimų. Jų metu žuvo 2 sukilėliai (jų žūtį lėmė techninis nesklaidumas – nesprogusi mesta granata) ir ne mažiau kaip 8 sovietų pusės asmenys. Per minėtus didžiuosius susidūrimus žuvo tik Raudonosios armijos kariai, milicininkai arba sovietiniai aktyvistai, tuo tarpu sukilėliai nuostolių nepatyrė, išskyrus vieną lengvai sužeistą asmenį. Abu sukilėliai buvo prarasti per tą patį susidūrimą

su Raudonosios armijos kariais. Nuostolių mastas rodo, kad sukilėliai tiek strategiškai, tiek taktiškai veikė sėkmingai. Vykstant sukilimui buvo suimti ne mažiau kaip 28 civiliai gyventojai. Iš archyvinių šaltinių pavyko nustatyti, kad iš esmės visi jie buvo (ar buvo įtariami tokie esantys) sovietiniai aktyvistai, milicininkai, sovietinės administracijos darbuotojai arba jų giminaičiai. Daugelis iš jų buvo apklausti, po to dalis paleisti. Autorius nerado duomenų, kad per sukilimą Pušaloto valsčiuje būtų buvęs sušaudytas nors vienas civilis gyventojas.

Vokietijos–SSRS karo pradžia sutapo su žydų Holokausto pradžia Rytų Europoje. Ne išimtis buvo ir Pušaloto valsčius. Jame taip pat vykdytas žydų Holokaustas, bet jau sukilimui pasibaigus ir kraštą okupavus vokiečiams. Remiantis archyviniais duomenimis, sukilimo metu, 1941 m. birželio 23–26 d., Pušaloto žydai nebuvo masiškai persekiojami. Pasitaikė tik pavienių persekiojimo atvejų. Sukilimo metu buvo sulaikyti 6 žydai. Neaišku, koku pagrindu jie buvo suimti, bet bent 3 iš jų galėjo būti sovietiniai aktyvistai. Mažiausiai vienas iš jų 1941 m. liepos mėn. buvo sušaudytas, kitų 5 asmenų likimas nežinomas, bet tikėtina, kad jie sušaudyti 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. Archyviniai duomenys rodo, kad pagrindinė priežastis, dėl ko žydai persekioti sukilimo metu, buvo įtarimas, kad jie yra sovietiniai aktyvistai.

Nuorodos

¹ *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius, 2011, p. 423.

² *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, t. 2, Vilnius, 1965.

³ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, Vilnius, 1996.

⁴ *1941 m. Birželio sukilimas: dokumentų rinkinys*, sud. V. Brandišauskas, Vilnius, 2000.

⁵ S. Jegelevičius, „Šauliai 1940–1941 m. antisovietinėje kovoje“, *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės*

ir visuomenės tarnyboje 1919–2004, Kaunas, 2005, p. 165–188.

⁶ *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius, 2011.

⁷ „Pušaloto partizanai“, *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941, rugpjūčio 15, Nr. 9, p. 3; „Pušalotas pirmasis išlaisvintas provincijos miestas“, *ibid.*, rugpjūčio 8, Nr. 7, p. 3.

⁸ *Tautos teisė sukilti. 1941 metų birželis*, Kaunas, 2001, p. 15; *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 65.

⁹ *Tautos teisė sukilti. 1941 metų birželis*, p. 15.

¹⁰ Žr. <<http://www.karys.lt/lietuvos-kariuome-ne-daliniai.html>>.

¹¹ *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1963, t. 29, p. 166.

¹² R. Petrauskas, *Trečiojo Reicho triumfas*, Vilnius, 2014, p. 610.

¹³ Archyvinė pažyma apie čekistų siautėjimą pirmosios sovietinės okupacijos metu, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-635, ap. 1, b. 3, l. 7

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Archyvinė pažyma apie lietuvių karininkų areštus ir persekiojimus pirmosios sovietinės okupacijos metais, *ibid.*, b. 2, l. 6.

¹⁶ *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 65.

¹⁷ Archyvinė pažyma apie čekistų siautėjimą pirmosios sovietinės okupacijos metu, LCVA, f. R-635, ap. 1, b. 3, l. 8.

¹⁸ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 11; P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941*, Oak Lawn, Ill, 1994, p. 130.

¹⁹ P. Narutis, *op. cit.*, p. 171.

²⁰ Pušaloto milicijos įgaliotinio pranešimo protokolas, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 1, l. 1.

²¹ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, Vilnius, 1996, p. 44.

²² L. Kadlauskio 1941 m. liepos 23 d. apklausos protokolas, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 2, l. 13.

²³ S. Mazariovo 1945 m. rugpjūčio 25 d. apklausos protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 28441/3, l. 7.

²⁴ S. Baltramiejūno ir J. Kuprio 1947 m. vasario 25 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 180.

²⁵ S. Balandžio 1945 m. rugsėjo 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28441/3, l. 13.

²⁶ P. Narutis, *op. cit.*, p. 207.

²⁷ A. Rukšėnas, „1941 m. Birželio sukilimas Kretingos, Mažeikių ir Telsių apskrityse“, *Genocidas ir rezistencija*, 2010, Nr. 1 (27), p. 32.

²⁸ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 11.

²⁹ A. Špokausko 1941 m. liepos 23 d. apklausos protokolas, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 14, l. 56.

³⁰ *1941–1952 metų Lietuvos tremtiniai*, d. 1, Vilnius, 1993, p. 6.

³¹ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 824–825.

³² *Ibid.*, p. 350.

³³ *Ibid.*, p. 91.

³⁴ <<http://www.mif.vu.lt/~sukys/Biografija/istorija01.htm>> (žiūrėta 2015-08-27); A. Garliauskas, *Inteligentija 1940–1941 metais*, Vilnius, 1991, p. 134–135.

³⁵ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 13.

³⁶ J. Mečio 1941 m. liepos 15 d. apklausos protokolas, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 14, l. 58.

³⁷ *1941 m. Birželio sukilimas: dokumentų rinkinys*, p. 127.

³⁸ P. Narutis, *op. cit.*, p. 193.

³⁹ A. Dvoževskio prisiminimai apie sukilimą Pušalote, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 222, b. 1756, l. 3–5.

⁴⁰ V. Vasiliausko 1947 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 151.

⁴¹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 12.

⁴² V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, p. 72; *Lietuvių enciklopedija*, l. 172.

⁴³ V. Garnio 1947 m. rugpjūčio 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 145 a. p.

⁴⁴ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 12 a. p.

⁴⁵ „Pušaloto partizanai“, p. 3; A. Dvoževskio prisiminimai apie sukilimą Pušalote, LMAVB RS, f. 222, b. 1756, l. 3–5.

⁴⁶ M. Vyšniausko 1946 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22622/3, t. 2, l. 16 a. p.

⁴⁷ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 23.

⁴⁸ „Pušaloto partizanai“, p. 3. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 7, Vilnius, 2007, p. 305.

⁴⁹ S. Jegelevičius, *op. cit.*, p. 170.

⁵⁰ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, p. 305.

⁵¹ P. Kamanlausko 1944 m. rugsėjo 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 33.

⁵² S. Baltramiejūno 1946 m. lapkričio 2 ir 16 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 35280/3, t. 2, l. 277 a. p., 281; P. Eržikevičiaus 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 126 a. p.

⁵³ A. Aleksandravičiaus 1946 m. lapkričio 14 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 43.

⁵⁴ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, p. 305.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 164.

⁵⁶ K. Blyno 1944 m. rugsėjo 11 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28197/3, l. 12 a. p.–13.

- ⁵⁷ „Pušaloto partizanai“, p. 3.
- ⁵⁸ S. Baltramiejūno 1946 m. lapkričio 2 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 277 a. p.
- ⁵⁹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 13.
- ⁶⁰ M. Vyšniausko 1950 m. kovo 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 58.
- ⁶¹ M. Levulis, „Pušaloto tragedijos budeliai“, *Panevėžio tiesa*, 1959, Nr. 257, p. 2; S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 283.
- ⁶² S. Baltramiejūno 1945 m. birželio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 29269/3, l. 13.
- ⁶³ J. Bladžiūno 1944 m. rugsėjo 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38476/3, l. 52 a. p.
- ⁶⁴ *Ibid.*
- ⁶⁵ S. Zakarevičiaus 1949 m. rugsėjo 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 42913/3, l. 17.
- ⁶⁶ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 13.
- ⁶⁷ 1942 m. Panevėžio aps. Pušaloto vls. gyventojų surašymo duomenys, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 4180–4207.
- ⁶⁸ M. Vyšniausko 1947 m. liepos 9 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 91.
- ⁶⁹ 1942 m. visuotinio gyventojų surašymo Panevėžio aps. Pušaloto vls. Orelių k. gyventojų anketos, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 4205.
- ⁷⁰ J. Matusas, *Šaulių sąjungos istorija*, Sidnėjus, 1966, p. 175.
- ⁷¹ J. Garnio 1946 m. birželio 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21280/3, l. 31 a. p.
- ⁷² K. Blyno 1944 m. rugsėjo 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28197/3, l. 13.
- ⁷³ SSRS NKVD 1941 m. rugsėjo 12 d. pažyma apie J. Šidagio areštą, *ibid.*, b. P-4938, l. 1.
- ⁷⁴ SSRS Ypatingojo pasitarimo 1942 m. rugsėjo 5 d. nutarimas Nr. 71-b, *ibid.*, l. 13.
- ⁷⁵ Pabaltijo karo tribunolo 1956 m. lapkričio 5 d. pažyma, *ibid.*, l. 24.
- ⁷⁶ M. Levulis, *op. cit.*, p. 2
- ⁷⁷ P. Marozo 1946 m. lapkričio 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 160–161 a. p.
- ⁷⁸ F. Alabavičiaus 1946 m. rugpjūčio 27 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4750/3, l. 24–25.
- ⁷⁹ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28174/3, l. 13.
- ⁸⁰ K. Blyno 1944 m. rugsėjo 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28197/3, l. 13 a. p.
- ⁸¹ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 42.
- ⁸² B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 11; J. Pakėno 1944 m. rugsėjo 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 46; V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 42.
- ⁸³ P. Kamanlausko 1944 m. rugsėjo 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 33 a. p.
- ⁸⁴ J. Pučkos 1947 m. balandžio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16239, l. 14.
- ⁸⁵ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse, 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 68.
- ⁸⁶ A. Dabranausko 1946 m. lapkričio 25 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22622/3, l. 26.
- ⁸⁷ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28174/3, l. 9 a. p.
- ⁸⁸ L. Kadlauskio 1941 m. liepos 23 d. apklausos protokolas, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 2, l. 11.
- ⁸⁹ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 69–70.
- ⁹⁰ *Ibid.*, l. 70.
- ⁹¹ A. Vasiliausko 1948 m. balandžio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19310, l. 186 a. p.
- ⁹² „Pušaloto partizanai“, p. 3.
- ⁹³ *Ibid.*
- ⁹⁴ A. Dvoževskio prisiminimai, LMAVB RS, f. 222, b. 1756, l. 3–5.
- ⁹⁵ „Pušaloto partizanai“, p. 3.
- ⁹⁶ A. Dvoževskio prisiminimai, LMAVB RS, f. 222, b. 1756, l. 3–5.
- ⁹⁷ P. Ramanausko 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19462, l. 38.
- ⁹⁸ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 26; B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 14; J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 71; S. Karpavičiaus 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*
- ⁹⁹ A. Dvoževskio prisiminimai, LMAVB RS, f. 222, b. 1756, l. 3–5.
- ¹⁰⁰ „Pušalotas pirmasis išlaisvintas provincijos miestas“, p. 3.
- ¹⁰¹ K. Januševičiaus 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 11; S. Baltramiejūno 1946 m. lapkričio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 277; A. Dudienės 1948 m. birželio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19621/3, l. 27 a. p.
- ¹⁰² P. Iržiikevičiaus ir J. Lelio 1950 m. balandžio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 108.

- ¹⁰³ „Pušaloto partizanai“, p. 3.
- ¹⁰⁴ A. Židonio 1947 m. rugpjūčio 11–12 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16239, l. 126.
- ¹⁰⁵ E. Kučinsko 1946 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22622/3, t. 2, l. 24 a. p.
- ¹⁰⁶ J. Pranulio 1947 m. balandžio 24 ir 27 d. apklausų protokolai, ibid., b. P-19310, l. 15, 21.
- ¹⁰⁷ S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, ibid., b. 35280/3, t. 1, l. 273.
- ¹⁰⁸ B. Zarankos 1947 m. sausio 15 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22622/3, t. 2, l. 82.
- ¹⁰⁹ J. Ulvydo 1946 m. sausio 21 d. apklausos protokolas, ibid., l. 110–110 a. p.
- ¹¹⁰ J. Žigo 1944 m. lapkričio 21 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22466/3, t. 2, l. 15.
- ¹¹¹ Ibid, l. 16.
- ¹¹² J. Snarskio 1946 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22964/3, t. 2, l. 9.
- ¹¹³ J. Ulvydo 1946 m. sausio 21 d. apklausos protokolas, ibid., b. 35280/3, t. 1, l. 284 a. p.
- ¹¹⁴ Ibid., b. 22622/3, t. 2, l. 110–110 a. p.
- ¹¹⁵ M. Levulis, op. cit., p. 2.
- ¹¹⁶ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, p. 195.
- ¹¹⁷ *Lietuvos naikinimas ir tautos kova 1940–1998*, Vilnius, 1999, p. 69.
- ¹¹⁸ J. Žigo 1944 m. lapkričio 21 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22466/3, t. 2, l. 15 a. p.
- ¹¹⁹ S. Baltramiejūno 1946 m. gruodžio 17 d. apklausos protokolas, ibid., b. 35280/3, t. 1, l. 282; J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-18040, l. 72–74.
- ¹²⁰ J. Žigo 1944 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22466/3, l. 13.
- ¹²¹ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-18040, l. 87; S. Petrausko 1946 m. lapkričio 26 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22622/3, t. 2, l. 109–109 a. p.
- ¹²² J. Žigo 1944 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22466/3, l. 13.
- ¹²³ P. Ramanausko 1947 m. liepos 9 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-18040, l. 102.
- ¹²⁴ S. Petrausko 1946 m. lapkričio 26 d. apklausos protokolas, ibid., b. 35280/3, t. 2, l. 108 a. p.
- ¹²⁵ J. Snarskio 1946 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22964/3, t. 2, l. 10.
- ¹²⁶ „Pušaloto partizanai“, p. 3; B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 14; J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-18040, l. 74.
- ¹²⁷ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, ibid., b. 44085/3, l. 15.
- ¹²⁸ P. Marozo 1946 m. gruodžio 16 d. apklausos protokolas, ibid., b. 35280/3, t. 1, l. 164 a. p.
- ¹²⁹ „Pušalotas pirmasis išlaisvintas provincijos miestas“, p. 3.
- ¹³⁰ „Pušaloto partizanai“, p. 3.
- ¹³¹ *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 419–420; J. Stankevičienė, „Pušalotas“, *Užaugau Pasvaly*, Vilnius, 1997, p. 487.
- ¹³² J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 75.
- ¹³³ K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, Washington, D. C., 1973, p. 279, 291.
- ¹³⁴ J. Krasausko 1948 m. kovo 4–6 d. teismo apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 2, l. 272.
- ¹³⁵ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, ibid., b. 44000/3, l. 26.
- ¹³⁶ MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažyma, ibid., b. P-19462, l. 235–4.
- ¹³⁷ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, ibid., b. 44085/3, l. 13.
- ¹³⁸ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 2 d. apklausos protokolas, ibid., b. 28174/3, l. 9; S. Vaivados 1950 m. kovo 9 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-19462, l. 55.
- ¹³⁹ J. Vasiliausko 1950 m. kovo 18 d. apklausos protokolas, ibid., l. 60.
- ¹⁴⁰ J. Baranausko 1950 m. kovo 9 d. apklausos protokolas, ibid., l. 49.
- ¹⁴¹ L. Damaševičiaus 1947 m. sausio 25 d. apklausos protokolas, ibid., b. 22622/3, t. 2, l. 59–60.
- ¹⁴² J. Jasiūno 1946 m. gruodžio 29 d. apklausos protokolas, ibid., l. 34.
- ¹⁴³ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 2 d. apklausos protokolas, ibid., b. 28174/3, l. 9 a. p.
- ¹⁴⁴ M. Vyšniausko 1947 m. liepos 9 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-18040, l. 91.
- ¹⁴⁵ K. Šidagio 1944 m. rugsėjo 6 d. apklausos protokolas, ibid., b. 44390/3, l. 29; L. Macijausko 1947 m. rugpjūčio 11–12 d. apklausos protokolas, ibid.
- ¹⁴⁶ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-18040, l. 74.
- ¹⁴⁷ M. Kanapecko 1945 m. rugpjūčio 30 d. apklausos protokolas, ibid., b. 28441/3, l. 10 a. p.
- ¹⁴⁸ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-18040, l. 68; *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, p. 196.
- ¹⁴⁹ M. Janušo 1947 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19621/3, l. 20 a. p.

¹⁵⁰ P. Iržikevičiaus 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 46.

¹⁵¹ „Pušaloto partizanai“, p. 3; J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 76.

¹⁵² J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 71.

¹⁵³ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 23.

¹⁵⁴ M. Giedros 1948 m. kovo 4–6 d. teismo apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 2, l. 273.

¹⁵⁵ MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažyma, *ibid.*, b. P-19462, l. 235-4.

¹⁵⁶ „Pušaloto partizanai“, p. 3; LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 17, l. 127 a. p.

¹⁵⁷ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44000/3, l. 14 a. p.

¹⁵⁸ J. Pakėno 1944 m. rugsėjo 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 37; B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 15, 21 a. p.

¹⁵⁹ S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 1, l. 12 a. p.

Gauta 2015 09 16
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Tadas Jaskėlevičius

THE 1941 JUNE UPRISING IN PUŠALOTAS RURAL AREA OF PANEVĖŽYS COUNTY

Summary

The 1941 June uprising in Pušalotas rural area of Panevėžys County was the acme of the anti-Soviet resistance that had been taking place at the time. The main reason for the participation of the population of Pušalotas rural area in the 1941 June uprising was their patriotism: like many people in Lithuania, the rebels were convinced that the Germans will free Lithuania from the Soviets and the country will regain its independence. Preparations for the uprising in Pušalotas rural area were made in advance. Since the start of the Soviet occupation, future rebels amassed arms and ammunition. Partisans began their operations on the second day of the war between Germany and the USSR. In stage one (in the first days) of the uprising, squads of rebels were formed in various locations of the rural area. Later they merged into one large unit with the command in the town of Pušalotas (from the very beginning of the uprising there was only one rebel command in Pušalotas rural area). During the uprising, the partisans sought their main goal to restore the independence of Lithuania. As a result, they actively fought against the Red Army troops retrieving across Pušalotas rural area and arrested local Soviet activists.

The characteristic feature of the 1941 June uprising in Pušalotas rural area was that it was very erratic: initially,

the rebels quickly took the power into their hands, but were soon forced out by Red Army forces which outnumbered the rebels, and later again managed to regain control over the area. During the combat with the Red Army troops, NKVD personnel, militia men and Soviet activists, two rebels were killed; at least eight lives were lost on the Soviet side. At least 28 civilians were arrested on suspicion that they were Soviet activists. If suspicions were not confirmed, those persons were released. Based on the archival sources, it was not established that any civilian had been shot in Pušalotas rural area during the uprising.

During the uprising, on 23–26 June 1941, the Jews of Pušalotas were *not* massively persecuted. There were instances of individual persecution. During the uprising, the rebels detained six Jews. At least one of them was executed in July 1941, the fate of the remaining five people is not known, but it is likely that they may have been executed in July–August 1941. The archival sources indicate that the main reason for the persecution of the Jews during the uprising was the suspicion that they were Soviet activists.

At least 96 people and another 90 local residents could have taken part in the uprising in Pušalotas rural area, but there is no archival data to confirm or deny this.